

Kruno Krstić o narodu, naciji i suživljavanju

TVRTKO JOLIĆ

Institut za filozofiju, Zagreb
tjolic@ifzg.hr

VIKTOR IVANKOVIĆ

Institut za filozofiju, Zagreb
viktor.ivankovic@ifzg.hr

UDK1Krstić, K.

323.1:1

1:32

Izvorni znanstveni članak

Primljeno: 8. 6. 2022.

Prihvaćeno: 19. 8. 2022.

[https://doi.org/10.52685/pihfb.48.2\(96\).3](https://doi.org/10.52685/pihfb.48.2(96).3)

Sažetak

Kruno Krstić poznat je po doprinosima s područja istraživanja hrvatske filozofije i filozofije jezika, no njegov doprinos političkoj filozofiji nije do sada naišao na veći odjek. U ovom članku razmotrit ćemo neka od stajališta iz njegove rasprave »Narod, država, nacionalizam« objavljene u časopisu *Hrvatska smotra* 1944. godine i kao posebni otisak 1945. godine. U prvom dijelu pokušat ćemo smjestiti Krstićev ogled u kontekst rasprava o narodu i naciji koje su se u njegovo vrijeme vodile u okviru hrvatske političke misli i utvrditi moguće struje mišljenja koje su utjecale na Krstićeve stavove i na način kako obrađuje tu temu. U drugom dijelu iznijet ćemo njegova shvaćanja o »kriterijima narodne posebnosti«. U trećem dijelu posebno ćemo obrazložiti i etički razmotriti Krstićev pojam »suživljavanja«, koji se u Krstićevoj misli ističe kao normativni temelj i nacionalne države i prisnih odnosa unutar nacije. Nakon što, u četvrtom dijelu, utvrdimo normativno gledište u pozadini Krstićevog sociološkog pristupa, u posljednjem ćemo dijelu usporediti Krstićevu poziciju s nekim istaknutim povijesnim i suvremenim gledištima o naciji i nacionalizmu u političkoj filozofiji.

Ključne riječi: Kruno Krstić, antirasna teorija nacije, kriteriji narodne posebnosti, prirodno suživljavanje, političko suživljavanje, kolektivna svijest

Uvod

Kruno Krstić (1905.–1987.) je u hrvatskoj filozofiji poznat prije svega po doprinosima s područja istraživanja hrvatske filozofije i filozofije jezika.¹ U dosadašnjim istraživanjima njegovih filozofskih djela puno je manje pozornosti posvećeno radovima koji se bave problemima koje bismo mogli svrstati u područje političke filozofije. Njegov najvažniji rad s tog područja jest opširna rasprava »Narod, država, nacionalizam«, objavljena u časopisu *Hrvatska smotra* 1944. i kao posebni otisak 1945.² Kao što je vidljivo iz samoga naslova Krstićevog rada, u njemu se bavi nekim od ključnih političkih pojmova koji su bili posebno aktualni u turbulentno vrijeme u kojemu piše svoju raspravu. U prvom dijelu ovog rada pokušat ćemo ukratko smjestiti ovaj Krstićev ogled u kontekst rasprava o narodu i naciji koje su se u njegovo vrijeme vodile u okviru hrvatske političke misli i koje su imale utjecanja i na njegove stavove i način kako obrađuje tu temu. U drugom dijelu, izložit ćemo njegova shvaćanja o tome koji su to, kako on kaže, »kriteriji narodne posebnosti«. U trećem dijelu rada obrazložiti ćemo kako se središnji pojmovi Krstićeve teorije, a posebice pojam »suživljavanja«, uklapaju u njegovo gledište o narodu i nacionalizmu. U četvrtom dijelu, raspraviti ćemo normativno gledište Krstićevog sociološkog pristupa, koje kroz cjelokupni rad implicira njegov normativno obojeni izričaj. Naposljetku, ukazat ćemo i u koji se teorijski okvir europske misli o narodu i naciji uklapa Krstićevo poimanje.

Krstić i njegovi suvremenici o narodu i naciji

Iako je napisan i objavljen za vrijeme Nezavisne Države Hrvatske, na Krstićev ogled o narodu, državi i nacionalizmu možemo gledati kao na nastavak

¹ Usp. Zlatko Posavac, »Kruno Krstić kao istraživač i povjesnik hrvatske filozofije«, *Prilozi za istraživanje hrvatske filozofske baštine* 22/1–2 (43–44) (1996), pp. 267–307; Bojan Marotti, »Pojam jezika u Kruna Krstića (članci 1940. – 1945.)«, *Prolegomena* 4/1 (2005), pp. 71–92.

² Kruno Krstić, »Narod, država, nacionalizam«, *Hrvatska smotra* 9–10 (1944), pp. 281–304 i 11–12 (1944), pp. 421–481 i Kruno Krstić, *Narod, država, nacionalizam* (Zagreb: Tiskara Milana Šufflaja, 1945). Rasprava je ponovno objavljena u: Kruno Krstić, *Studije, rasprave i članci* (Zagreb: Leksikografski zavod Miroslav Krleža – Glas Koncila – Društvo hrvatskih književnika, 2015), pp. 251–304. To je izdanje na koje ćemo se ovdje pozivati. Citati u radu prilagođeni su fonološkom pravopisu. Drugo Krstićevo zanimljivo djelo koje se bavi fenomenima s područja politike jest rasprava »Ideologije i društvena stvarnost«, u: Kruno Krstić, »Ideologije i društvena stvarnost«, *Hrvatska smotra* 11–12 (1943), pp. 608–615 i Kruno Krstić, *Studije, rasprave i članci*, pp. 217–223. O obrazloženju Krstićevih tvrdnji iz te rasprave, u prvom redu onih da se pojedinac može i treba otrgnuti iz hvata ideologija poput fašizma i komunizma, vidi: Bojan Marotti, *Prema domovini misli: Oglеди o hrvatskoj filozofiji od Markovića do Cipre* (Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada, 2019), na pp. 95–97.

rasprava o narodu i naciji koje su se u našem kulturno-političkom krugu vodile još od Ante Starčevića i njegovih rasprava o hrvatskoj naciji.³ No svakako ih valja smjestiti i u kontekst političke borbe za određenje karaktera i ustrojstva međuratne jugoslavenske države. Sam Krstić ističe na početku da je »teorijska prepirka o ‘narodu’ <...> odraz duboke i stvarne političke borbe«.⁴ U toj je političkoj borbi između predstavnika srpskih i hrvatskih političkih elita upravo shvaćanje što je to narod imalo važnu ulogu u viđenju toga u kojem bi smjeru zajednička država trebala ići. U raspravama koje na neki način predstavljaju polaznu točku za Krstićeva vlastita shvaćanja naroda, »teorija ‘narodnog jedinstva’ i teorija ‘posebnosti hrvatskog naroda’ <...> odraz su dvaju potpuno oprečnih državnih htijenja«.⁵ Za razliku od unitarističkih stavova prema kojima u Kraljevini SHS te kasnije u Kraljevini Jugoslaviji, postoji samo jedan narod (ovisno o političkom programu, nekad ga se shvaćalo kao jugoslavenski, nekad kao srpski), Krstić se priklanja viđenju da je hrvatski narod nešto odjelito, da je on različit od drugih naroda s kojima je dijelio istu državnu tvorevinu, a velikim dijelom i jezik, pa i neke segmente kulture i narodnih običaja. Upravo ova razmatranja o posebnosti naroda u kontekstu međuratne Jugoslavije poslužila su Krstiću da u svom ogledu razmotri što je to što neku skupinu ljudi čini narodom.

Krstić u analizi pojma »narod« polazi od razumijevanja običnog čovjeka prema kojemu je narod skupina ljudi koji dijele stanovita obilježja, među koje obično uključujemo biološka, jezična ili vjerska. Obični ljudi smatraju da »pripadnici jednog naroda uglavnom govore jednim jezikom, imaju više-manje slična tjelesna rasna obilježja, ispovijedaju često jednu vjeru, imaju donekle srodan značaj, pokazuju bliske crte u očitovanjima i tvorevinama svoje duhovne i stvarne kulture«.⁶ U tom predteorijskom razmišljanju običnih ljudi, pojam naroda shvaća se kao neka »prirodna« zajednica sa »srodnim crtama i sličnim načinom života« i kao takav razlikuje se od pojma nacije shvaćene kao »umjetne zajednice ostvarene državno-političkim okvirom«.⁷ Analizirajući neka od obilježja koja se često smatraju temeljnima za određenje naroda, Krstić pokazuje da ovo razlikovanje između naroda i nacije nije tako jasno i nedvosmisleno kao što se nekada čini.

³ Više o nacionalnom pitanju u Hrvatskoj u 19. i početkom 20. stoljeća usp. Mirjana Gross, »O nacionalnoj ideologiji Ante Starčevića i Eugena Kvaternika«, *Časopis za suvremenu povijest* 4/1 (1972), pp. 25–46 i Ivo Banac, *Nacionalno pitanje u Jugoslaviji: porijeklo, povijest, politika* (Zagreb: Durieux, 1995).

⁴ Krstić, *Studije, rasprave i članci*, p. 252.

⁵ Ibid.

⁶ Ibid., p. 255.

⁷ Ibid.

Ono što na ovom mjestu treba posebno izdvojiti jest Krstićev stav o kriteriju zajedničkog podrijetla kao temelja koji služi za konstituiranje naroda. Krstić ovaj kriterij razmatra poglavito pod vidom »rasne srodnosti« i posve ga odlučno odbacuje. Ovaj Krstićev stav u oštroj je suprotnosti s proklamiranom politikom ustaškog pokreta koji je hrvatski narod, a i hrvatsku državu, zasnivao na ideji »narodne zajednice«. To je ustaško shvaćanje usporedivo i dijelom se temelji na nacističkoj ideji *Volksgemeinschaft*, tj. rasno i hijerarhijski uređenog društva. U Načelima ustaškog pokreta iz 1933. tako stoji da »u hrvatskim državnim i narodnim poslovima <...> ne smije odlučivati nitko tko nije po koljenima i po krvi član hrvatskog naroda«. ⁸ U ranijim raspravama o rasnoj teoriji ustaškog pokreta ukazano je da se njeni intelektualni izvori mogu pronaći u djelima Ive Pilara. Naime Ante Pavelić u jednom svom pamfletu citira Pilarovo djelo *Die Südslavische Frage* iz 1918., u kojemu Pilar objašnjava rasne razlike između Hrvata i Srba, tvrdeći da su Hrvati rasno čišći i bliži arijskoj rasi negoli Srbi koji imaju puno miješane krvi s Vlasima. ⁹ Kako je rasna teorija nacije bila zastupljena u Hrvatskoj u međuratnom periodu svjedoče i djela Milana Šufflaya. Za vrijeme Drugog svjetskog rata najznačajniji zagovornik rasne teorije nacije bio je Filip Lukas, dugogodišnji predsjednik Matice hrvatske. Tako on na jednom mjestu piše da »svaki narod mora imati jednu krvnu jezgru kao dominantnu i kao nasljednu biološku masu«. ¹⁰ Nasuprot tome, Krstić tvrdi da ni zajedničko podrijetlo ni rasa ne mogu biti kriterij za određenje naroda. U skladu s tadašnjim spoznajama o evoluciji ljudskih skupina, Krstić ne prihvaća da bi postojanje rasne srodnosti moglo objasniti »zajedničko podrijetlo« naroda. Kao prvo, »pojam 'zajedničkog podrijetla' nije nipošto jasan i određen«. ¹¹ Međutim čak i kada bi se zajedničko podrijetlo moglo nekako jasnije odrediti, primjerice »kada bi doista pojam rasne podudarnosti potpuno bio sukladan pojmu 'zajedničkog podrijetla', ni onda ne bi 'zajedničko podrijetlo' moglo samo za sebe konstituirati 'narod'«. ¹² Prema Krstiću, na taj zaključak upućuje i jednostavna činjenica da ne postoji niti jedan narod za koji se može reći da je iste rase. ¹³

⁸ Nevenko Bartulin, »Ideologija nacije i rase: ustaški režim i politika prema Srbima u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj 1941–1945.«, *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu* 39/1 (2007), pp. 209–241, na pp. 218–219.

⁹ Ivo Pilar, *Die Südslavische Frage un die Weltkrieg* (Beč: Manzschke K.u.K Hof-, Verlags- u. Universitäts-Buchhandlung, 1918). Vidi i: Nevenko Bartulin, »Ideologija nacije i rase: ustaški režim i politika prema Srbima u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj 1941–1945.«, pp. 218–219.

¹⁰ Citirano u: Nenad Mišević, *Nacionalizam: etički pogled* (Zagreb: KruZak, 2006), p. 47.

¹¹ Krstić, *Studije, rasprave i članci*, p. 258.

¹² Ibid., p. 259.

¹³ Krstić koristi tada široko prihvaćenu podjelu rasa na »dinarske, alpinske, mediteranske, baltičke, nordijske itd.«, ibid. Primjer ovakvog shvaćanja rasa bio je tipičan za međuratno vri-

Zanimljivo je u ovom kontekstu istaknuti da poput Krstića, i Julije Makanec, kojega se često smatra jednim od vodećih ideologa ustaškog pokreta, u svojoj knjizi *O podrijetlu i prirodi države* također odbija rasnu teoriju nacije.¹⁴ Ta knjiga objavljena je prije rata, tako da Krstićev javno izneseni stav 1944. godine nosi u sebi puno veću količinu građanske hrabrosti i intelektualnog integriteta.¹⁵ Pa ipak, vrijedi napomenuti da je Krstić ovim vrlo osjetljivim političkim raspravama, koje su bile u središtu pozornosti ustaške vlasti i formiranja ustaške ideologije, vjerojatno pristupio sa stanovitom dozom razboritosti i zadržske. Jedan je razlog taj što je Krstić već 1941. privukao negativnu pozornost režima kada je u svojstvu člana »Jezičnog povjerenstva za hrvatski jezik, njegovu čistoću i pravopis« izjavio da svrha povjerenstva nije tek ispunjavanje naredbi zakonodavca, već i upozoravanje zakonodavca u slučaju da njegove naloge ne smatra korisnima za narodnu i kulturnu zajednicu.¹⁶ Drugi je razlog taj što je Krstić kasnije javno iskazivao rezerviranost prema cjelokupnom filozofsko-teorijskom nasljeđu nastalom za vrijeme Nezavisne Države Hrvatske; konkretno, Krstić je u izvornom programu istraživanja hrvatske filozofske baštine Instituta za filozofiju iz 1969. godine u potpunosti (i jedino!) izostavio upravo razdoblje Nezavisne Države Hrvatske.¹⁷ Krstić pritom nije izuzeo ni sebe i vlastito istraživanje. No njegovu rezerviranost bez sumnje djelomično objašnjava i pritisak socijalističke vlasti, koja je samog Krstića godinama držala

jeme i može se naći i u: Julian S. Huxley, Alfred C. Haddon, *We Europeans: A Survey of 'Racial' Problems* (London: Jonathan Cape, 1935).

¹⁴ Julije Makanec, *O podrijetlu i prirodi države* (Zagreb: Matica hrvatska, 1939).

¹⁵ Krstićevu hrabrost da se javno suprotstavi rasnoj teoriji nacije istaknuo je već ranije Enis Zebić. On u svom članku detaljno izlaže genezu teorije o gotskom podrijetlu Hrvata, ulogu koju je imala u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj i Krstićevo odbacivanje te teorije u sklopu kritike ideje »zajedničkog podrijetla« kao konstitutivnog elementa narodnosti. Vidi Enis Zebić, »Kruno Krstić: O rasi i naciji – drugačije«, *Suvremena psihologija* 20/2 (2017), pp. 179–196. O Krstićevoj hrabrosti zasigurno svjedoči i njegovo sudjelovanje, zajedno s Franjom Ciprom (1883 – 1958) i Petrom Guberinom (1913 – 2005), u izradi fonološkoga pravopisa 1941. godine (kojeg su ustaške vlasti zaplijenile i zabranile prije same objave), unatoč izričitom Pavelićevom nalogu da se izradi »korigiranski« pravopis. O pojedinostima vidi: Bojan Marotti, *Pod vidikom sustava: Jezikoslovne rasprave* (Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada, 2022), na pp. 70–99.

¹⁶ Marko Samardžija, *Hrvatski jezik, pravopis i jezična politika u NDH* (Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada, 2008), p. 51. Enis Zebić uz ovaj navodi još tri razloga zbog kojih se Krstić našao u sukobu s ustaškim režimom: 1. Krstićevo zalaganje da se Alberta Bazalu, kojega su NDH vlasti smatrale jugoslavenski usmjerenim, primi u Društvo hrvatskih književnika, 2. neovisnost koju je iskazivao u svom autorskom i uredničkom radu u časopisu *Hrvatski narod* i 3. teorijski radovi u *Hrvatskoj smotri* koji idu »protiv vladajuće ideologije«. Enis Zebić, »Kruno Krstić: O rasi i naciji – drugačije«, pp. 180–181, a među kojima je i rad o kojemu ovdje raspravljamo.

¹⁷ O ovome još vidi: Erna Banić-Pajnić, »Istraživanje hrvatske filozofije – (samo) kritički osvrt«, *Prilozi za istraživanje hrvatske filozofske baštine* 31/1–2 (2005), pp. 29–42.

u nepovoljnom položaju i koja općenito nije nimalo blagonaklono gledala na rezultate intelektualnog rada nastalog tijekom Nezavisne Države Hrvatske.¹⁸

»Kriteriji narodne posebnosti«

Vratimo se sada kulturnim obilježjima standardno asociranima uz posebnost naroda i nacija. Analizirajući mogućnost da jezik, kao bitno kulturno obilježje nekog naroda, bude »kriterij narodne posebnosti«, Krstić ukazuje na niz problema. S jedne strane tu su dijalektalne razlike unutar istog jezika, dok s druge strane postoji niz primjera različitih naroda koji govore istim jezikom. Krstić naglašava da »'zajednički jezik' razvijenog naroda nije njegovo izvorno, nego *nastalo*, nadjezičnim uvjetima *ostvareno* obilježje«. ¹⁹ Naime ono što nazivamo standardnim ili književnim jezikom plod je različitih političkih procesa i odnosa moći koji određuju njegov razvoj i širenje. Krstić stoga zaključuje da »srodnost jezika <...> ne čini samo po sebi te skupine pripadnicima jednoga naroda. Srodnost jezika u povijesnoj perspektivi samo je *povoljan uvjet*, da se ljudi, koji srodnim jezikom govore, okupe u jedan narod«. ²⁰ Naravno, to što nam jezik ne može poslužiti kao kriterij narodne posebnosti ne znači da između jezika i naroda ne postoji bliska, a u nekim slučajevima i neraskidiva povezanost. Komuniciranjem na istom jeziku za Krstića se ostvaruje posebna veza »koja pripadnike jednog naroda stapa u tjesnu duhovnu zajednicu«. ²¹ O važnosti jezika u uspostavi grupne povezanosti Krstić govori i u svojim radovima o jeziku u prvoj polovici četrdesetih godina. Primjerice: »jezična baština, koju naraštaji preuzimaju jedni od drugih, sapinje njihov duh (osobito njihovo mišljenje) u čvrste, gotovo neprobojne okvire, i da je put, kojim se kreće razvoj misli u pojedinoj kulturnoj zajednici, dobrim dijelom označen jezičnim putokazima«. ²²

Kultura ili, uže rečeno, »narodna kultura«, sljedeći je kandidat kojeg Krstić razmatra kao mogući kriterij za konstituiranje naroda. Krstić daje svojevrsnu definiciju svoga shvaćanja kulture:

¹⁸ O tome svjedoči i Radovan Zogović koji je još 1947. u svojoj knjizi *Na poprištu* izjavio: »Svaka knjiga koja je izašla pod firmom NDH bila je još jedna cigla više na stravičnom i krvavom zidu iza kojega je radila jasenovačka klaonica i jasenovačka peč za spaljivanje ljudi – zidu uz kojega se streljalo«. Radovan Zogović, *Na poprištu. Književni i politički članci, književne kritike, polemike, marginalije* (Beograd: Kultura, 1947), pp. 159–160. O ovome vidi još i: Ivan Macut, *Filozofija u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj (doktorska disertacija)* (Split: Repozitorij filozofskog fakulteta u Splitu, Sveučilište u Splitu, 2015).

¹⁹ Krstić, *Studije, rasprave i članci*, p. 257, kurziv u izvorniku.

²⁰ Ibid.

²¹ Ibid.

²² Kruno Krstić, »Filozofija i jezik«, *Vienac* 36/3 (1944), pp. 47–59.

»Odnosi, u kojima pojedinčeva iskonska životnost stoji s članovima svoje okoline – i društvene, i ljudskim nastojanjem obrađene, i prirodne – tvore jedan zatvoren, suvisao i nedjeljiv krug, koji zovemo „kulturnim“ utoliko, ukoliko je zavisano od društvenih utjecaja postojana oblika, podjednaka smisla i jednolike svrhovitosti ili sazdan osobitim naporom pojedinca na temelju takvih društvenih utjecaja.«²³

Ono što je bitno jest da kulturni odnosi koji uvelike određuju ljudske živote dovode do »jednolikosti osnovane na suprožimanju uzajamnih utjecaja«. ²⁴ Međutim slično kao i u prethodnom razmatranju jezika, i pojam je »narodne kulture« za Krstića preširok i »nedovoljno određen«. Kultura je složen fenomen, sastoji se od niza slojeva i Krstić uviđa da su »neki kulturni elementi zajednički pojedinim skupinama koje povezuju po jezičnom kriteriju <...> dok su opet drugi elementi zajednički pojedinim narodima različitih jezičnih porodica«. ²⁵ Također slični životni uvjeti i međusobni dodiri dovode »do toga, da su kulturno mnogo srodniji dijelovi različitih naroda, nego dijelovi jednog te istog naroda među sobom«. ²⁶

Konačno Krstić kao kriterij razlikovanja naroda razmatra i njihove skupne psihološke profile. ²⁷ Međutim, da bi značaj, shvaćen u smislu temperamenta ili ćudi koju pripisujemo određenoj skupini, mogao biti »konstitutivni čimbenik narodnosti« nema ni govora i Krstić ga odbacuje. Nemogućnost da se narodnost definira na jednostavan način Krstić nalazi u protuslovlju određivanja »narodnosti« prema različitim kriterijima: s jedne strane uzima se kriterij podudaranja u nekim apstraktnim svojstvima, a s druge strane uzima se kriterij »pripadnosti nekom stvarnom i živom društvenom organizmu«. ²⁸

Analizirajući različite kriterije narodne posebnosti, Krstić uočava da niti jedan od njih, bez obzira nalazi li se njegovo uporište u biološkim, psihološkim ili kulturnim obilježjima, ne može poslužiti onoj svrsi zbog koje ih njihovi zagovornici ističu, a to je da se jasno odredi tko se sve može smatrati pripadnikom određenog naroda. Krstić odbacuje ovaj u svojoj biti esencijalistički pristup razumijevanja pojma narod, ukazujući da su svi ti kriteriji prilično fluidni i dovode do čestih preklapanja koja nam ne pomažu jasno razlučiti jedan narod od drugoga.

²³ Krstić, *Studije, rasprave i članci*, p. 263, kurziv u izvorniku.

²⁴ Ibid., p. 264, kurziv u izvorniku.

²⁵ Ibid., p. 265.

²⁶ Ibid., kurziv u izvorniku.

²⁷ Iako nam se danas ideja da se određenim narodima može pripisati skupni psihološki karakter čini deplasirana, u međuratnom se razdoblju ozbiljno razmatralo i raspravljalo o toj mogućnosti. U hrvatskoj filozofiji detaljno razrađenu teoriju psihološkog karaktera naroda iznio je Vladimir Dvorniković. Vidi: Vladimir Dvorniković, *Karakterologija Jugoslovena* (Beograd: Kosmos, 1939).

²⁸ Krstić, *Studije, rasprave i članci*, p. 267, kurziv u izvorniku.

O »suživljavanju«

Nakon što je eliminirao zajedničko podrijetlo, jezik, kulturu i temperament kao kriterije koji određuju narodnost, postavlja se pitanje što onda za Krstića narod čini narodom. Ključni pojam u odgovoru na to pitanje za Krstića jest pojam »suživljavanja«. Suživljavanje je proces u kojemu dolazi do međusobne »suradnje, prilagodbe i stanovitog izjednačavanja u životnim oblicima i obilježjima«²⁹ različitih društvenih skupina koje dolaze u doticaj. Krstić razlikuje dvije vrste suživljavanja. Jedna je uvjetovana tzv. »prirodnim dodirom« pri čemu se misli na sve one, a posebno učestale i mnogobrojne oblike društvenih kontakata različitih skupina i pojedinaca do kojih dolazi radi zadovoljavanja temeljnih ljudskih potreba, od razmnožavanja, pribavljanja hrane, međusobne zaštite pa do kontakata uvjetovanih raznim oblicima migracija (od seobe naroda do ekonomske migracije). Ključni čimbenici koji utječu na dinamiku i ishode suživljavanja ove vrste jesu stoga demografski čimbenici (kao što su brojnost populacija, fertilitet i sl.) i geografski čimbenici koji otežavaju ili olakšavaju međusobne dodire. Ovi dodiri mogu voditi i do izjednačavanja obilježja različitih skupina, ali i do njihovog razlučivanja.³⁰

Drugi oblik suživljavanja uvjetovan je strukturnim dodirima. Oni se, kako to Krstić kaže, »osnivaju na životnim oblicima kolektivnog podrijetla«,³¹ pri čemu se misli na različite oblike političke organizacije skupina koje dolaze u dodir. U tom kontekstu najvažniju ulogu ima država. Država je naime, onaj »čimbenik koji iskorištava, usmjeruje, prelazi pa i krši zakone prirodnog suživljavanja te tako odlučno utječe na obličje, razvitak i sudbinu ljudskih skupina«. ³² Država tako često stvara uvjete »da se suživljavaju skupine, koje dijele oštre zemljišne zapreke«, ali se i formiranjem država nemalo puta »diferenciraju skupine, koje pripadaju jednoj te istoj prirodno zatvorenoj plohi naseljenoga tla«. ³³ Kako kaže Krstić, država pojedincima u prirodno suživjeloj zajednici nastupa kao »neugodno ograničenje osobne slobode«, ali i kao »vrijedan način, da se ustroji društvena suradnja i tako postignu korisni (inače nedostiživi) ciljevi«. ³⁴ Strukturno suživljavanje unutar države ne treba stoga shvatiti kao sputavanje ili podrievanje prirodnog suživljavanja, već kao metodu ispunjavanja inače neostvarivih potencijala u prirodnom suživljavanju. Ovime

²⁹ Ibid., 269.

³⁰ Ibid., pp. 269–270.

³¹ Ibid., p. 270.

³² Ibid., p. 290.

³³ Ibid., p. 271.

³⁴ Ibid., p. 275.

se već nazire da za Krstića prijelaz iz naroda u (državno organiziranu) naciju nije samo očekivana i ustaljena društvena dinamika, već poželjan proces kojim se ostvaruju vrijedni oblici kolektivnog života. Ipak, nije u potpunosti jasno zašto su za Krstića baš nacije kakve danas poznajemo vrhovni oblici političkog suživljavanja. Moguće je da bi za suživljavanje nešto povoljnije bile neke druge razine političke organizacije, poput gradova-država ili regionalnih država. No o tome bismo li trebali preferirati manje nacije (koje su možda bolje prirodno suživljene) od većih nacija, ili poželjnim smatrati razbijanje većih nacija na manje, Krstić ne govori.

Njegov fokus zaokupljaju mogući »kriteriji narodne posebnosti«, poput jezika, zajedničkog podrijetla, kulture i temperamenta, koje redom odbacuje u smislu da bi na njima mogli jasno temeljiti narodnu distinktivnost, ali koji poprimaju jasniji oblik upravo djelovanjem procesa strukturnog suživljavanja. Kako kaže Krstić: »Upravo vlast, tj. oblikovanje mnogih volja iz jedne jedine ili organizirane volje, rad i suradnja mnogih po jednoj zamisli i jednoj osnovi tvori onu ukupnu snagu, koja iskorištava, steže, ali i krši prirodne okvire tla, jezika, pučke kulture i ostalih obilježja, u kojima neki traže bit narodnosti«. ³⁵ Drugim riječima, posebnosti grupa ne *prethode* stvaranju državne strukture, na način, primjerice, da bismo na njima mogli opravdavati formiranje jedne takve strukture, ali mogu *proizići* iz jedne takve strukture kada je već formirana. Kad se ti kriteriji uspostave, tj. kada je »proces suživljavanja završen <...> među već izjednačenim i međusobno prilagođenim stanovništvom«, tada država može ustrajati u »jednakim strukturnim oblicima«. ³⁶

Među subjektima strukturnog suživljavanja odvija se postepeno i »*stupnjevano* razgraničavanje slobodâ i obvezâ, koje se pomalo taloži u postojana načela, u hijerarhijski ('vertikalni') pravni poredak«, ³⁷ koji pak utječe na oblike organiziranja vlasti u državi; primjerice, pravni poredak može dovesti do toga da se vlast može »s vremenom <...> *odlijepiti od osobe i osamostaliti kao funkcija*, koju mogu vršiti različite sposobne osobe«. ³⁸ Ako se pak pravni poredak i o njemu prikladna »skupinska svijest« nisu razvili, primjerice uslijed utjecaja religijskih vjerovanja ili ratnih okolnosti, strukturno suživljavanje može se realizirati unutar »samodržavine« (tj. autokracije). Kako kaže Krstić, u »samodržavini državni poglavar nije pravni vršilac vlasti, tj. stvaralac odluka u okviru nekih načelno razgraničenih vladarskih »prava«, nego je on *izvor vlasti*,

³⁵ Ibid., p. 283.

³⁶ Ibid., p. 285.

³⁷ Ibid., p. 278.

³⁸ Ibid., p. 279, kurziv u izvorniku.

tj. neograničen stvaralac potpuno slobodnih odluka za svakoga državljanina«. ³⁹ Ovdje se još jednom pokazuje koliko se Krstić ovim tekstom opirao središnjoj ustaškoj političkoj liniji i u kojoj je mjeri poduzimao rizike po pitanju vlastite sigurnosti. Naime samo nekoliko redaka ispod uvođenja pojma samodržavine, koja se lako mogla poistovjetiti s tadašnjom Pavelićevom vlasti (posebno uzevši u obzir i ratna raspoloženja u kojima se samodržavine po Krstiću često javljaju), Krstić takozvanu čistu samodržavinu naziva »‘nul-točkom’ državnosti«, u kojoj osobnost vladajućih u potpunosti prevladava nad gore navedenom pravnom sviješću. Dakle u kontekstu strukturnog suživljavanja, postoji progresija prema uspostavljanju pravnog poretka i ostvarenju viših kulturnih vrijednosti, a samodržavina je tek nulta, početna točka u toj progresiji. ⁴⁰ Krstić navodi da se u povijesnoj dinamici država uglavnom »nižu <...> skokovi prema vladavinskim oblicima sve veće kolektivne vrijednosti«, no ti oblici katkad degradiraju, »padaju prema iskonskoj nul-točci vladavine (prema samodržavini)«. ⁴¹

Svojevrsno ograničenje procesa suživljavanja, bilo prirodnoga, bilo strukturnoga, Krstić izražava pojmom »suživljajnog vrenja«. Do suživljajnog vrenja dolazi ili kada se skupine unutar neke državne strukture previše razlikuju ili kada u kontakt stupaju skupine (unutar iste ili između različitih država) koje su suživljajnim procesima postale suviše diferencirane. Diferencijaciju, po Krstiću, trebamo očekivati uslijed homogenizacije »državljanstva u zatvorenom krugu«, što kasnije često »prema stanovništvu izvan države«, pri uspostavi kontakta, »dovodi do mnogo snažnijega suživljajnog vrenja pa dosljedno i do vrlo naglih strukturnih promjena u državi«. ⁴² Iako suživljavanje i vrenje koncipira kao nezaobilazne (iako ponešto nedorečene) potencijale kolektivne psihologije, Krstić će ih kasnije komentirati kao faktore na koje se može utjecati državnim ustrojstvom. Tako Krstić implicitno kritizira »zatvorenost države (pomanjkanje novih dodira) <koje> dovodi do sve većeg pretvaranja njezinih kinetičkih energija u potencijalne, koje se – prilikom uspostave dodira – tim jače oslobađaju, što je jača razlika potencijala nastala diferencijacijom prema okolini u zatvorenom životnom krugu«. ⁴³

Pojmom suživljajnog vrenja Krstić objašnjava i pojavu revolucija. Do revolucija dolazi »uvijek zbog neprimjerenosti državne strukture suživljajnim odnosima«. Čest uzrok takve neprimjerenosti je »prejako vrenje u društvu, koje

³⁹ Ibid., kurziv u izvorniku.

⁴⁰ Ipak Krstić napominje da potencijalne samodržavine uvijek tinjaju, tj. »da samodržavinsko načelo živi nužno i neizbježno i u današnjim državnim stvarnostima«. Ibid., p. 280.

⁴¹ Ibid., p. 288.

⁴² Ibid., p. 285.

⁴³ Ibid.

je prinovom ljudstva postavljeno pred nove suživljajne zadatke«. Kao primjer, Krstić navodi »<g>olemo miješanje ljudstva u europskim državama, do kojega je doveo sadašnji rat <Drugi svjetski rat, op. autora>, prijeti opasnošću da se prometne u čitav niz nesuvislih revolucija, koje će to duže trajati, što duže budu zaposjedne čete boravile u tuđim područjima«. ⁴⁴

S obzirom na iznesena shvaćanja o narodu i državi, razložno je razmotriti kakav je međusobni odnos ovih dvaju fenomena. Krstić ne prihvaća koncepciju prema kojoj bi se narod (ovdje shvaćen kao nacija) mogao poistovjetiti s državom. Drugim riječima, za njega biti državljanin ili građanin neke države nije isto što i biti pripadnik nekoga naroda. Ali ipak naglašava da su ta »dva oblika društvene stvarnosti <...> upućeni jedan na drugi«. ⁴⁵ S jedne strane, državni oblik organizacije utječe na formiranje i razvoj naroda, tj. može voditi do jačeg suživljavanja pojedinaca i skupina na državnom teritoriju ali i do diferencijacije među njima. Stoga s druge strane i promjene u karakteru i razvoju naroda utječu na oblik, razvoj pa i sam opstanak države. Prema Krstiću »narod nastaje dvojakim nizom procesa: prirodnim suživljavanjem, kojemu pogoduje stanovita organizacija vlasti te bilo kakvim razlučivanjem prema susjednim skupinama i u borbi protiv neprikladnih oblika vlasti«. ⁴⁶ Taj proces nastanka i razvoja naroda trajan je, ne može se nikada reći da je završen (osim kada narod nestane) i Krstić ga uspoređuje s procesima koji se događaju u živom organizmu. Pojedince koji čine narod uspoređuje sa stanicama u organizmu koje nastaju i nestaju, dok sam narod kao organizam istrajava unatoč promjenama, ali je i sam podložan promjenama pa u konačnici i nestanku. Sve te promjene, rađanja i umiranja niza generacija pojedinaca objedinjene su pod zajedničkom osobom naroda, koja usvaja, razvija ili odbacuje određene karakterne, jezične i kulturne tekovine. Taj proces stjecanja »zajedničkih iskustava« dovodi do toga da se skupina profilira u »duhovno sve suvisliju zajednicu«. ⁴⁷ Narodna svijest dakle, nije nešto što dolazi gotovo, već se ona razvija na sličan način kao što se razvija svijest i osobnost pojedinca, prolazeći različite faze formiranja i sazrijevanja pod utjecajem odgoja i različitih iskustava.

Time dolazimo i do Krstićeva shvaćanja što zapravo narod jest:

»Narod je društvena jedinica, koja se u toku povijesti slagala od prostorno i životno približenih ljudskih skupina i pojedinaca te se sudjelovanjem različitih okupnih i ustrojnih snaga (osobito suživljajnim izjednačivanjem, utjecajem organizacija vlasti te djelovnom i borbenom suradnjom) osamostalila u kolektivnu

⁴⁴ Ibid., p. 286, kurziv u izvorniku.

⁴⁵ Ibid., p. 290.

⁴⁶ Ibid., p. 291.

⁴⁷ Ibid.

osobu, koja svjesna sebe, svojih osobnih potreba i zadataka očituje svoju osobnu volju ostvarujući suradnjom ili borbom svoje vlastito ustrojstvo vlasti.»⁴⁸

Narod je dakle »kolektivna osoba« koja posjeduje svijest o sebi. Krstić ne daje detaljno objašnjenje kako se formira niti što je sadržaj te kolektivne svijesti. Primjerice nije jasno može li narod u okviru svoje kolektivne svijesti vjerovati neka pogrešna ili, u najmanju ruku upitna vjerovanja, primjerice o zlatnom dobu naroda ili o stalnim vanjskim neprijateljima koji narod ugrožavaju. Takva vjerovanja u kolektivnoj svijesti često mogu eskalirati u ono što Krstić kasnije naziva »narodnim šovinizmom«. Sadržaj kolektivne svijesti stoga ostaje nedovoljno razjašnjen predmet Krstićeve teorije. Važno je ipak istaknuti da Krstić pod kolektivnom sviješću ne misli na neki »mistični pojam« već na iskustvenu psihološku činjenicu.⁴⁹ U svakom slučaju, Krstić iz tvrdnje o postojanju narodne svijesti ne izvodi izrijeckom nekakve implikacije koje bi određivale etičke dužnosti i obveze za pojedince. No ne može se reći da svijest o pripadanju određenom narodu nema normativno-političkih implikacija. Naime prema Krstiću, »narodna svijest sastoji se u tome, što je stanoviti broj ljudi svjestan, da pripada jednoj zajednici, koja tvori zaseban politički subjekt«.⁵⁰ Uspostavom svijesti o postojanju naroda kao zasebnog političkog subjekta postavlja se pitanje o političkom obliku u kojemu će se taj narod reprezentirati. Koliko je narod za Krstića bitna normativna kategorija vidljivo je i iz ranije navedenog citata u kojemu Krstić govori o »borbi protiv neprikladnih oblika vlasti«.⁵¹ Ova razmišljanja o odnosu naroda i države vode Krstića do zaključka »da se razvijen narod može prirodno razvijati i socijalno napredovati samo kraj vlastite organizacije vlasti – u vlastitoj državi«.⁵² Krstić svoj zaključak predstavlja kao nepobitnu »sociološku istinu«, ali je neosporno da ona ima i važne normativne implikacije u domeni političkog organiziranja, čemu se okrećemo u sljedećem odjeljku.

Normativne implikacije Krstićevog sociološkog pristupa

U svom objašnjenju naroda i nacije, moglo bi se reći da Krstić rasnim teorijama i teorijama koje se u objašnjenju nacije pozivaju na samo nekolicinu uzročnih komponenata, suprotstavlja svoj *sociološki pristup*, koji pokušava zahvatiti sve kompleksne dinamike narodnog i nacionalnog konstituiranja

⁴⁸ Ibid., p. 292, kurziv u izvorniku.

⁴⁹ Ibid., p. 291.

⁵⁰ Ibid., p. 292.

⁵¹ Ibid., p. 291.

⁵² Ibid., p. 301, kurziv u izvorniku.

(uključujući moguću degradaciju naroda i njegovo nestajanje) te rezultirajuće manifestacije kolektivne svijesti. Suživljavanje (te suživljajno vrenje) skupni je pojam kojim Krstić sve čimbenike tog procesa nastoji objediniti. No ne treba misliti da Krstićev sociološki pristup samo neutralno opisuje društvena kretanja koja su pogodna za konstituiranje naroda i nacija te da je po pitanju poželjnosti nekih društvenih dinamika Krstić neopredijeljen. Naprotiv čini se da Krstić niti ne prikriva da je za njega prirodno suživljavanje u narod, s jedne strane, te konstituiranje nacije unutar strukturnih oblika države, s druge strane, normativno poželjan proces kojeg treba zagovarati i kultivirati. Suživljavanje je moralni razlog zbog kojeg se narodi trebaju konstituirati u nacije unutar državne strukture i, kao što ćemo vidjeti u nastavku, opravdava posebne obveze koje pripadnici neke nacije imaju jedni prema drugima. Nadalje, suživljavanje je za Krstića vrijedno na dva načina: u prvom redu kao *proces*, u obliku kontinuirane suradnje i transformacije naroda u naciju, te kao *ishod*, u obliku niza na taj način ostvarenih kulturnih i institucionalnih tekovina. Ovo se najviše očituje u normativno obojenom rječniku kojeg koristi kroz cjelokupan rad, a posebno u sljedećem navodu:

»Dapače država stvara u čovječanstvu ono, do čega samo ‘prirodno’ – vlašću neobuhvaćeno suživljavanje ne bi nikada dovelo: *više oblike kulturnog života. Životarenje* kojekuda *razbacanih* i samostalnih porodica, koje bi se dijelile *kao amebe*, ne bi nikada omogućilo onu *golemu suradnju* i podjelu rada, koja je potrebna, da bi se omogućili *veliki i vrijedni kulturni doživljaji*: znanstvene i filozofske spoznaje, duboki estetski, etički i religiozni osjećaji i ostvarili tvarni prenosioци tih doživljaja na buduće naraštaje: knjige, građevine, slike, kipovi, hramovi, pravne i humane ustanove i t. d. Ako se dakle u jednoj prirodno suživjeloj zajednici začne državna misao, onda je ta misao u biti odraz težnje za *višim oblicima života*.«⁵³

Krstićevo normativno gledište o suživljavanju očituje se i u njegovim komentarima i obojenom normativnom rječniku s početka rada, a koji se tiče suživljajnog vrenja između Hrvata i Srba u predratnoj zajedničkoj državi. Kako taj odnos vidi Krstić, hrvatsku stranu odlikuje »<č>*uvanjanje* svake pa i najsitnije hrvatske osobitosti u književnom jeziku, *opiranje* ekavici, ćirilici i srbizmima, koji su se službenim putem preko vojske, škole, uredâ, novinarstva itd. *nametali Hrvatima*«, općenito »*zaštićivanj*<e> vlastitih književno-jezičnih osebina«. ⁵⁴ Ova obrambena nastojanja, prema Krstiću, Hrvati su poduzimali »u sukobu sa *silovitim nastojanjima Srba, da tu osobnost zaniječu i zaguše*«. ⁵⁵ Pristanak

⁵³ Ibid., p. 290, kurziv dodan.

⁵⁴ Ibid., p. 258, kurziv dodan.

⁵⁵ Ibid., kurziv dodan.

jednog politički suživljenog naroda na stupanje u zajedničku državu s drugim politički suživljenim narodom, kasnije kaže Krstić, uvijek je *politički poraz*, tj. uvijek se radi »o *prikrivenom činu pokorenja*«. ⁵⁶ Ovi termini prilično očito ukazuju da Krstićeva analiza nije tek znanstveni opis dinamika između pojedinih grupacija, već njegovo normativno gledište o moralnom značaju suživljavanja i diferencijacije, kako ih procjenjuje Krstić, za uspostavljanje samostalnih država.

Na sličan način Krstić pristupa objašnjenju, ali i zastupanju nacionalizma. Kada primjerice Krstić kaže da je nacionalizam »*prirodno* čuvstvo«, ⁵⁷ ne čini se da se suprotstavlja alternativnim shvaćanjima o izvoru tog čuvstva (npr. konstruktivizmu), već ga brani kao uobičajenu i očekivanu vrstu privrženosti, na kakvu često referiramo pozivajući se na »patriotizam« i »rodoljublje«. ⁵⁸ Krstić ističe da se patriotizam i nacionalizam vrlo često pokušavaju odvojiti, pri čemu se nacionalizam poima kao »zloupotrebu nacionalnog načela za potiskivanje opće društvene dobrobiti u vlastitom narodu ili za tlačenje drugih naroda«. ⁵⁹ Za potonji tip nastojanja, kaže Krstić, prikladniji je izraz »narodni šovinizam«. Patriotizam i nacionalizam imaju različito značenje, kaže Krstić, u tome što je predmet prvog domovina, a predmet drugog narod, no nemamo razloga niti jedan od njih promatrati u negativnom svjetlu. ⁶⁰ Očito je i da Krstić odobrava nacionalizam kao blagi oblik nacionalne pristranosti između pripadnika neke nacije i posebnih obveza koje ti pripadnici imaju jedni prema drugima: »tako je nacionalizam *partikularizam*, tj. raspoloženje, koje suzujući pažnju i ljubav na jednu ograničenu zajednicu, ograničava uživljavanje u životne potrebe i nastojanja drugih zajednica ili neke šire zajednice«. ⁶¹ Ne prihvatiti barem ovakav tip nacionalne pristranosti, kada ga pripadnici svih drugih nacija gaje, za Krstića je »neetičan čin – čin samoubojstva«. ⁶² No Krstić je vrlo eksplicitan i da nacionalizam kao čuvstvo ima svoju gornju granicu etičnosti, mjeru »preko koje ne smije ići, a da ne ošteti životne interese drugih i širih zajednica, bilo *nemarom* bilo *napadajem* (onda, kada se interesi sukobe)«. ⁶³ Kao što smo ranije napomenuli, Krstić ne dopušta niti nacionalizam koji vodi u društvenu zatvorenost jer se time umanjuje »bujnost narodnoga života na bolesni narcisizam«

⁵⁶ Ibid., p. 299. Krstić ipak ne govori ništa o slučajevima manjina unutar granica neke države koje se identificiraju s pripadnicima neke druge, primjerice susjedne države. S obzirom na pomiješanost populacija na ovim prostorima kroz povijest, radi se o važnoj prepreci za mirno i uspješno političko suživljavanje, pa time i o ozbiljnom teorijskom previdu kod Krstića.

⁵⁷ Ibid., p. 293, kurziv dodan.

⁵⁸ Ibid.

⁵⁹ Ibid.

⁶⁰ Ibid., p. 294.

⁶¹ Ibid.

⁶² Ibid.

⁶³ Ibid., kurziv u izvorniku.

i onemogućuje »srdačnu suradnju <naroda> s drugim narodima, suradnju, koja mu proširuje vidike, razvija djelovanje mogućnosti i tako daje povijesno značenje«. ⁶⁴ Etičnost takvog umjerenog nacionalnog čuvstva u povijesti je nažalost, kaže Krstić, rijetko kada ispoštovana i pokušaj ispravljanja prejakih nacionalističkih nastojanja mora biti koordiniran međunarodni pothvat. ⁶⁵ Po pitanju vjerojatnosti da će takav pothvat uspjeti, Krstić je pesimističan.

Krstićev pesimizam tako se očituje u njegovoj ocjeni svih internacionalističkih i kozmopolitskih nastojanja, koja smatra neosjetljivima za »iskustvene narodnosne razlike« i koja nemaju dostupne oblike vlasti koji bi narode otrgnuli od specifičnosti njihovih sredina. ⁶⁶ Za međunarodni politički poredak na temelju internacionalnih načela Krstić kaže da je »za danas <...> samo lijep san«. ⁶⁷ Dok su zamisli o međunarodnom poretku suviše apstraktne, »lagane, čiste i jednostavne duhovne tvorbe«, koje se sudaraju s otpornošću »ljudskoga materijala«, narod je »konkretna prastvarnost«, razvija se »konkretnim nastojanjem <...> pojedinaca«, u kontekstu »konkretnih postojećih životnih navika i preobražajnih mogućnosti«. ⁶⁸ Glavna je stoga Krstićeva zamjerka internacionalizmu i kozmopolitizmu da su suviše apstraktni, tj. da moraju prevladati test izvedivosti koji je za umjereni nacionalizam koji on zagovara ipak nešto manje izazovan (iako prema Krstićevom vlastitom pesimističnom prikazu, itekako važan i primjenjiv).

Krstićeva razmišljanja u kontekstu teorijske misli o narodu i naciji

Pri kraju rasprave, Krstić za svoje misli o narodu i naciji kaže da »nisu ni potpune ni sustavno razrađene«. ⁶⁹ S time se teško ne složiti – Krstić ne samo da se u raspravi dotiče pozamašnog broja raznolikih političko-filozofskih tema, nego i rijetko kada u strogom smislu »raspravlja« s bilo kime i u pojmovnom se obrazlaganju ne poziva na teorijske prethodnike. Teško je reći je li Krstić inspiriran nekim misliocem ili samo s nekima od njih slučajno dijeli teorijske predodžbe. U ovom ćemo odjeljku ukazati na nekoliko takvih sličnosti, ali pritom ne tvrdimo da je Krstić od bilo koga zasigurno posuđivao. ⁷⁰ Reći ćemo

⁶⁴ Ibid., p. 297.

⁶⁵ Ibid., pp. 294–295.

⁶⁶ Ibid., p. 297.

⁶⁷ Ibid.

⁶⁸ Ibid., p. 298, kurziv u izvorniku.

⁶⁹ Ibid., p. 300.

⁷⁰ Pritom ćemo se ograničiti na teorijsko poimanje naroda i nacije. Krstić u okviru ovog teksta raspravlja i o uspostavi i opravdanju države u širem smislu, no to bi nas razmatranje odvelo predaleko.

nešto i o važnim argumentima u novijoj etičkoj i političko-filozofskoj raspravi o nacionalnoj pristranosti koje Krstićeva rasprava anticipira.

Ideje o diferencijaciji kroz uspostavu odlika specifičnih skupinama mogu se pronaći u Rousseauovoj *Raspravi o vladi Poljske* iz 1772. godine.⁷¹ Rousseau ne samo da prima na znanje, već i pozdravlja uspostavu mnogobrojnih praksi i običaja u nekom narodu, čime se između tog naroda i drugih naroda stvaraju zapreke i zbog čega se taj narod ne može lako podčiniti i asimilirati.⁷² Poželjno je, kaže Rousseau, i da se takvi običaji, po svojoj prirodi nacionalni, formalno ugrade u zakone.⁷³ Rousseau je uspostavu nacionalnosti i stvaranje nove vrijednosti vidio u formiranju političkih institucija na način vrlo sličan Krstićevom političkom suživljavanju:

»Nacionalne institucije ono su što daje formu geniju, karakteru, ukusima i navikama nekog naroda, ono što ga čini tim, a ne nekim drugim narodom, ono što narod inspirira na vatrenu ljubav prema očevini utemeljenoj na običajima koje je nemoguće iskorijeniti <...>«. ⁷⁴

Krstićevo odbacivanje kriterija narodne posebnosti može se prethodno pronaći u Millovim *Raspravama o predstavničkoj vladavini* iz 1861. godine.⁷⁵ U 16. poglavlju o nacionalnosti, Mill kaže da nijedna od često razmatranih značajki (npr. jezik, religija ili nacionalna povijest) nije niti neophodna, niti nužno sama po sebi dovoljna za uspostavu distinktivne narodnosti.⁷⁶ Mill također smatra da je nemoguće uspostaviti slobodne institucije koje bi objedinjavale dvije već uspostavljene nacije, koje jedna za drugu čine zatvoren komunikacijski krug.⁷⁷ Slično stajalište Krstić zastupa o suživljajnom vrenju. Ipak zapreka za uspostavljanje takvih institucija kod Milla je to što su takve dvije nacije, po pretpostavci, otprilike jednake jakosti. Kada je jedna nacija slabija, očekivano je, ali po Millu i poželjno za samu slabiju naciju, da ju veća ili na neki drugi način superiorna nacija asimilira ili uključi u svoje članstvo (kao u slučaju Velšana i Škota u Velikoj Britaniji). »Vrenje« se (da iskoristimo Krstićevu terminologiju), kaže Mill, može prebroditi nakon nekoliko generacija.⁷⁸ Krstić takve tendencije nipošto ne opisuje pozitivnim rječnikom.

⁷¹ Jean-Jacques Rousseau, *The Plan for Perpetual Peace, On the Government of Poland, and Other Writings on History and Politics* (Hanover, NH: Dartmouth College Press, 2005).

⁷² Ibid., p. 172.

⁷³ Ibid., p. 173.

⁷⁴ Ibid., p. 174, naš prijevod.

⁷⁵ John Stuart Mill, *Essays on Politics and Society* (Toronto – Buffalo: University of Toronto Press, 1977).

⁷⁶ Ibid., p. 546.

⁷⁷ Ibid., p. 547.

⁷⁸ Ibid., pp. 549–552.

Odbacivanje nekih objektivnih kriterija za konstituiranje narodne skupine, poput krvnog srodstva, također se može pronaći u tekstu iz 1922. godine o etničkim skupinama, autora Maxa Webera,⁷⁹ s kojim Krstić dijeli »sociološki pristup«. Etničke skupine za Webera su one u kojima postoji vjerovanje o zajedničkom podrijetlu zbog sličnosti u fizičkim osobinama ili u običajima; nevažno je, kaže Weber, postoji li takvo srodstvo u objektivnom smislu. Etnička identifikacija ne konstituira sama po sebi skupinu, ali pospješuje formiranje skupine, posebno u političkoj sferi (usp. Krstićevo prirodno i političko suživljavanje).⁸⁰ Važan faktor u etničkom udruživanju je jezik, koji je nositelj posebnih kulturnih tekovina masa i olakšava međusobno sporazumijevanje,⁸¹ iako Weber kaže, slično kao i Krstić kasnije, da je sam po sebi jezik nedovoljan u utemeljenju i održavanju nacionalnog identiteta.⁸² Iako Weber na sličan način opisuje diferencijaciju kroz razlike u običajima i kulturnim vrijednostima na primjeru baltičkih Nijemaca i njihove slavenske okoline, on ipak ukazuje na sposobnost takvih skupina da prihvate političke ili ekonomske institucije kojima su podčinjene, a odbace države svojih nacionalnosti (primjerice, poput baltičkih Nijemaca u carskoj Rusiji ili kvebečkih Francuza u Kanadi).⁸³

Naposlijetku spomenimo i da Krstićeva rasprava o suživljavanju anticipira važne argumente u novijim etičkim i političko-filozofskim raspravama o moralnom statusu sunarodnjaka. Dva istaknuta sudionika u ovim raspravama koji se pozivaju na slične normativne temelje su Thomas Hurka i David Miller. Hurka smatra da smo opravdano pristrani prema vlastitim sunarodnjacima jer s njima dijelimo povijest koja nas je oblikovala, u kojoj smo sudjelovali i tijekom koje smo zajedno održavali zajedničku kulturu. Od posebnog interesa za nas, Hurka ističe prikladnost sunarodnjačke pristranosti kada su naše zajedničke aktivnosti kroz povijest stvorile nešto vrijedno, primjerice, kada smo putem institucija stvorili i održavali zdravstveni sustav koji svim građanima pruža sigurnost. Poput Krstića, i Hurka u takve vrijednosti ubraja jezičnu i umjetničku kulturu.⁸⁴ Miller pak stavlja naglasak na dvije važne i nama poznate vrijednosne dimenzije: a) zajedničku povijest kao višegeneracijski kolektivni projekt u kojem su sunarodnjaci oblikovali zajednički prostor ili sudjelovali u zajedničkim poli-

⁷⁹ Max Weber, *Economy and Society: An Outline of Interpretive Sociology* (Berkeley: University of California Press, 1978).

⁸⁰ Ibid., p. 389.

⁸¹ Ibid., p. 390.

⁸² Ibid., p. 395.

⁸³ Ibid., pp. 396–397.

⁸⁴ Thomas Hurka, »The Justification of National Partiality«, u: Robert McKim, Jeff McManhan (eds.), *The Morality of Nationalism* (Oxford: Oxford University Press, 1997), pp. 139–157, na pp. 151–155.

tičkim procesima i b) kolektivnu svijest u obliku niza zajedničkih shvaćanja o političkom subjektu kojem sunarodnjaci pripadaju i o tome što ih razlikuje od pripadnika drugih skupina.⁸⁵

Zaključak

U ovom radu namjera nam je bila razmotriti stajališta Krune Krstića o odnosu naroda i države i o ulozi koju nacionalizam ima u političkom životu te ukazati na mjesto koje njegova rasprava zauzima u onodobnom i suvremenom kontekstu rasprava o nacionalizmu. Sam Krstić za svoju raspravu kaže da je u njoj »nastojao izbjeći sva dogmatska, doktrinarna, strančarska a nadasve promidžbena raspoloženja i mjerila«, nadajući se ponuditi objektivnu »sociološku istinu« o pitanju naroda.⁸⁶ Krstić u raspravi odlučno odbacuje niz teorija o kriterijima na kojima se konstituira posebnost naroda pokazujući pri tome sposobnost kritičkog mišljenja u krajnje dogmatskom vremenu Drugog svjetskog rata i u okolnostima autoritarne vlasti koja je kažnjavala svako odstupanje od službene doktrine i stranačke ratne propagande. To je najbolje vidljivo u Krstićevom odbacivanju rasne teorije koja je krajem 19. i u prvoj polovici 20. stoljeća bila široko zastupljena u tumačenju nastanka i oblikovanja naroda te, što je posebno važno, koju je prihvaćao i promovirao ustaški režim. Najvrjedniji Krstićev prinos raspravi o narodu i nacionalizmu jest njegovo detaljno razmatranje ideje suživljavanja, fenomena koji obuhvaća svu kompleksnost procesa formiranja naroda kao odjelitog, zasebnog i u konačnici samosvjesnog političkog subjekta. Krstić ukazuje na prirodnu i strukturnu komponentu procesa suživljavanja, kao i na ograničenje tog procesa koje označava pojmom »suživljajnog vrenja«, a koje vodi do diferenciranja skupina i oblikovanja naroda.

Pokazuje se također da »velika istina« do koje je došao u svojem istraživanju, prema kojoj je za razvoj i napredak narodu potrebna njegova vlastita država, ima i svoju vrijednosnu, normativnu komponentu. Ona se ogleda u isticanju važnosti koju narod i država imaju za naš kulturni i politički život. Krstićeva stajališta jasno iskazuju njegovu »ljubav prema svom narodu i svojoj domovini«,⁸⁷ pri čemu oblik nacionalizma koji zastupa možemo označiti kao umjereni. Naime za Krstića je davanje prvenstva vlastitom narodu opravdano i poželjno, ali postoje i etičke granice koje se pritom ne smiju prijeći kako se

⁸⁵ David Miller, »Reasonable Partiality Towards Compatriots«, *Ethical Theory and Moral Practice* 8/1–2 (2005), pp. 63–81, na pp. 68–69.

⁸⁶ Krstić, *Studije, rasprave i članci*, pp. 300–301.

⁸⁷ *Ibid.*, p. 301.

ne bi naštetilo interesima drugih naroda i onemogućila suradnja među njima. Upravo se u pitanju etičkih granica koje se postavljaju nacionalizmu ukazuje problematična točka Krstićeve pozicije. On ne daje objašnjenje kako dovesti u ravnotežu univerzalne zahtjeve etike i partikularne zahtjeve nacionalizma, a i sam je pesimističan u pogledu mogućnosti da se jaka nacionalistička nastojanja ublaže i svedu u etički prihvatljive granice.

Neodgovoreno ostaje i pitanje pod kojim uvjetima i na koji način narod treba izboriti vlastitu državu. Tu je Krstić u posebno nezgodnoj poziciji s obzirom na uspostavu i zločinački karakter Nezavisne Države Hrvatske: dok njegova teorija nalaže stvaranje neovisne države s ciljem izgradnje »viših oblika života«, u novostvorenoj državi u kojoj živi svjedoči masovnom ubijanju i urušavanju civilizacijskih normi. Iako je na više mjesta u svojoj raspravi implicitno odbacio režim pod kojim djeluje, u zaključnom dijelu izostaje eksplicitna osuda režima: ostavljeni smo tek s lamentacijom o »stoljetnoj hrvatskoj stvarnosti« i »časovima ratnog ludila« koji nas ostavljaju bez mogućnosti da se kaže išta suvislo »o sreći i nesreći, o mukama i lutanjima, o snovima i varkama, o htijenjima i razočaranjima obnovljene hrvatske državnosti«. ⁸⁸ Ostaje nam žaliti što Krstić nikad nije imao priliku živjeti u okolnostima u kojima bi slobodno mogao iznijeti stavove o narodu i naciji: umjereni nacionalizam koji je zastupao bio je previše umjeren prije, a previše radikaln nakon 1945. godine.

Kruno Krstić on peoples, nations and cohabitation

Summary

Kruno Krstić is well known for his contributions to the research areas of Croatian philosophy and philosophy of language; yet his contribution to political philosophy has so far drummed up little interest. In this article, we consider some of the views from his discussion "Narod, država, nacionalizam" ("People, state, nationalism") published in the journal *Hrvatska smotra* in 1944 and as an offprint in 1945. In the first part, we attempt to place Krstić's treatise into the context of discussions on peoples and nations from his time within the framework of Croatian political thought, and to establish the possible intellectual trends that influenced his views and the way he approached the topic. In the second part, we present his take on "the criteria for the particularities of peoples". In the third part, we give special attention and ethically reflect on Krstić's concept of "cohabitation", which in Krstić's thought serves as the normative foundation for both the nation state and close relations within a nation. After we bring the

⁸⁸ Ibid., pp. 303–304.

normative view in the background of Krstić's sociological approach to light in the fourth part, the final part compares Krstić's position to some distinguished historical and contemporary views about the nation and nationalism in political philosophy.

Key words: Kruno Krstić, antiracial theory of nation, criteria for the particularities of peoples, natural cohabitation, political cohabitation, collective consciousness